

ЗАКАРПАТСЬКА УКРАЇНА:

ПЕРСПЕКТИВИ ТА РЕАЛІЇ РОЗВИТКУ

Матеріали Всеукраїнської наукової конференції,
присвяченої 65-й річниці возз'єднання
Закарпатської України з Радянською Україною

(Ужгород, 24 червня 2010 року)

ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛАСНА РАДА

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПОЛІТИЧНОЇ РЕГІОНАЛІСТИКИ

ЗАКАРПАТСЬКА УКРАЇНА: ПЕРСПЕКТИВИ ТА РЕАЛІЇ РОЗВИТКУ

*Матеріали Всеукраїнської наукової конференції,
присвяченої 65-й річниці вогніс'єднання
Закарпатської України з Радянською Україною*

(Ужгород, 24 червня 2010 року)

Ужгород – 2010

У збірнику наукових статей містяться матеріали виступів учасників Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 65-й річниці возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною «ЗАКАРПАТСЬКА УКРАЇНА: ПЕРСПЕКТИВИ ТА РЕАЛІЇ РОЗВИТКУ», що відбулася 24 червня 2010 року в Ужгороді.

Зміст матеріалів торкається політичних, історичних, правових, культурних та духовних аспектів розвитку Закарпатської України в середині ХХ століття.

Збірник стане в нагоді всім, хто цікавиться історичним минулим Закарпаття.

Редакційна колегія:

Ледида Олександр – голова Закарпатської обласної державної адміністрації;

Кічковський Михайло – голова Закарпатської обласної ради;

Вегеш Микола – ректор ДВНЗ «Ужгородський національний університет», доктор історичних наук, професор;

Данилюк Дмитро – професор ДВНЗ «Ужгородський національний університет», доктор історичних наук;

Густі Василь – начальник відділу зв'язків з громадськістю та засобами масової інформації Закарпатської обласної ради;

Дупелич Володимир – начальник управління з питань внутрішньої політики Закарпатської обласної державної адміністрації;

Макара Микола – професор ДВНЗ «Закарпатський державний університет», кандидат історичних наук;

Токар Маріан – доцент УжНУ, с.н.с. НДІ політичної регіоналістики, кандидат історичних наук, укладач збірника.

Рецензенти:

Михайло БОЛДИЖАР, доктор історичних наук, професор (Ужгород);

Василь МАРЧУК, доктор історичних наук, професор (Івано-Франківськ).

*Видання здійснене за сприяння
Закарпатської обласної державної адміністрації*

ЗМІСТ

<i>Вступне слово</i>	3
<i>Микола Макара. Закарпатська Україна як етап в політичній історії краю</i> ..	4
<i>Дмитро Данилюк. Історичні передумови возз'єднання Закарпатської України з УРСР</i>	11
<i>Сергій Федака. Операції Великої вітчизняної війни на території України та її внесок у Велику Перемогу</i>	18
<i>Володимир Піпаш. Українське націоналістичне підпілля на Закарпатті у роки Другої світової війни</i>	24
<i>Юрій Данилець. Православна церква на Закарпатті в роки Другої світової війни</i>	32
<i>Віктор Кічера. Обмеження діяльності закарпатських ченців-василіан угорською та радянською владою (1939 – 1950): порівняльний аспект</i>	40
<i>Володимир Фенич. Возз'єднувачі: московський вояж православних русофілів і початки еклезіоциду греко-католиків Закарпаття (листопад – грудень 1944 р.)</i>	49
<i>Тетяна Сергієнко. Міжнародний фактор і Закарпатська Україна: передумови та обставини</i>	64
<i>Ігор Шніцер. Проблема Підкарпатської Русі (Закарпаття) у відносинах Чехословаччини і Радянського Союзу в 1943 – 1945 роках</i>	70
<i>Тетяна Безега. Закарпатська Україна: огляд крайової історіографії.</i>	77
<i>Михайло Зан. Визволення Закарпаття та рух українців Мараморощини за возз'єднання з Україною (контроверсії вітчизняних та румунських дослідників)</i>	88
<i>Олександр Грін. До проблемного питання про правове становище Закарпатської України (кінець 1944 р. – початок 1946 р.)</i>	100
<i>Роман Офіцинський. Превентивна радянізація Закарпатської України (осінь 1944 р. – весна 1945 р.)</i>	107
<i>Віктор Петрецький. Особливості формування політичної еліти часів Закарпатської України (1944 – 1946 рр.)</i>	115
<i>Маріан Токар. До оцінки виборчих процесів у повоєнному Закарпатті</i> ..	121
<i>Костянтин Куцов. Участь колишніх активістів студентських об'єднань періоду Першої ЧСР в суспільно-політичних</i>	127

ЗМІСТ

<i>Вступне слово</i>	3
<i>Микола Макара. Закарпатська Україна як етап в політичній історії краю</i> ..	4
<i>Дмитро Данилюк. Історичні передумови возз'єднання Закарпатської України з УРСР</i>	11
<i>Сергій Федака. Операції Великої вітчизняної війни на території України та її внесок у Велику Перемогу</i>	18
<i>Володимир Піпач. Українське націоналістичне підпілля на Закарпатті у роки Другої світової війни</i>	24
<i>Юрій Данилець. Православна церква на Закарпатті в роки Другої світової війни</i>	32
<i>Віктор Кічера. Обмеження діяльності закарпатських ченців-василіан угорською та радянською владою (1939 – 1950): порівняльний аспект</i>	40
<i>Володимир Феніч. Возз'єднувачі: московський вояж православних русофілів і початки еклезіюциду греко-католиків Закарпаття (листопад – грудень 1944 р.)</i>	49
<i>Тетяна Сергієнко. Міжнародний фактор і Закарпатська Україна: передумови та обставини</i>	64
<i>Ігор Шніцер. Проблема Підкарпатської Русі (Закарпаття) у відносинах Чехословаччини і Радянського Союзу в 1943 – 1945 роках</i>	70
<i>Тетяна Безега. Закарпатська Україна: огляд крайової історіографії.</i>	77
<i>Михайло Зан. Визволення Закарпаття та рух українців Мараморощини за возз'єднання з Україною (контroversії вітчизняних та румунських дослідників)</i>	88
<i>Олександр Грін. До проблемного питання про правове становище Закарпатської України (кінець 1944 р. – початок 1946 р.)</i>	100
<i>Роман Офіцинський. Превентивна радянська Закарпатської України (осінь 1944 р. – весна 1945 р.)</i>	107
<i>Віктор Петрецький. Особливості формування політичної еліти часів Закарпатської України (1944 – 1946 рр.)</i>	115
<i>Маріан Токар. До оцінки виборчих процесів у повоєнному Закарпатті</i> ..	121
<i>Костянтин Куцов. Участь колишніх активістів студентських об'єднань періоду Першої ЧСР в суспільно-політичних процесах в Закарпатській Україні</i>	127

- ського визвольного руху // Україна Молода. – 2009. – 11 листопада.
21. Пагіря В. В'язень вироку 1942-го / В. Пагіря // За українське Закарпаття... – С. 77 – 79.
 22. Пап С. VIA DOLOROSA / С. Пап // Краянка. – Перше видання. – С. 102 – 109.
 23. Пап С. Via Dolorosa / С. Пап // Український чин Закарпаття... – С. 44.
 24. Піпаш-Косівський В. Дві зірки... і інші оповідання для молоді / В. Піпаш-Косівський. – Тячів: Бібліотека «Руська Гуцульщина». Ч. 1. Друкарня Липот Сабов в Тячові, 1942. – 32 с.
 25. Піпаш В. Видання українською мовою в умовах угорської окупації Закарпаття (1939 – 1944 рр.) / В. Піпаш // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Історія / Міністерство освіти науки України; Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»; [Редкол.: М. М. Вегеш (голова) та ін.]. Ужгород: Говерла, 2009. – Вип. 22. – С. 150 – 153.
 26. Рубіш Ф. Про участь ковнерівців у діяльності проводу ОУН-УПА на Закарпатті / Ф. Рубіш // Український чин Закарпаття ... – С. 94 – 95.
 27. Україна. Державний архів Закарпатської області. Архівна довідка Український чин Закарпаття ... – С. 8 – 26.
 28. Худанич В. Ковнерівським процесам – 60 років / В. Худанич // Український чин Закарпаття... – С. 86 – 90.
 29. Худанич В. Чин Закарпатської молоді / В. Худанич // Український чин Закарпаття... – С. 55 – 56.

Юрій ДАНИЛЕШ

кандидат історичних наук, доцент
(Ужгородський національний університет)

ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА НА ЗАКАРПАТТІ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Становище православної церкви на Закарпатті напередодні Другої світової війни було складне. В краї продовжувалася боротьба двох православних юрисдикцій: сербської та константинопольської. До складу Мукачівської Пряшівської єпархії Сербської православної церкви (далі СПЦ) на той час входило понад 130 парафій, в т.ч. 12 на Пряшівщині, розташованих в 6-ти благочинних округах, 5 монастирів і 13 скитів з 417 насельниками [11, с. 166].

Архієпископу Савватию (Врабец), що підпорядковувався патріарху в Константинополі, належало біля 12 парафій та кілька скитів.

В часи Карпатської України діяльність меншої гілки православних поживилася. Була зроблена спроба затвердити статут української православної митрополії, який уряд залишив без уваги. Натомість, з передачею угорцям значної частини Закарпаття у листопаді 1938 р., сербський єпископ Володимир (Раїч) не побажав залишитися в Мукачеві, де розташовувалася резиденція, а переїхав до Хуста. Цим кроком він викликав значне незадоволення угорської влади.

Після повалення угорськими військами уряду Карпатської України на території краю встановилася військова адміністрація. Православна церква виявилася заручницею міжнародних подій і потрапила в епіцентр боротьби між Угорщиною та Югославією. Восени 1939 р. угорська влада прийшла до переконання, що не варто перебільшувати загрозу радянського сусідства в Карпатах, а тим більше обов'язково пов'язувати його з православною церквою [12, с. 170]. На початку війни угорський уряд повів цілеспрямовану роботу на створення автокефальної православної церкви та усунення юрисдикції СПЦ.

Розуміючи, що серби не погодяться надати незалежність своїм православним громадам в Угорщині, ставка уряду була зроблена на професора університету в Дебреціні, білоемігранта Михайла Попова. За дорученням Міністерства культур і народної освіти Михайло Попов встановив тісні зв'язки з архієпископом Савватієм (Врабец) та його прихильниками на Закарпатті. У цій роботі йому сприяли Мігаль Дорослай – православний священник з м. Сегед (Угорщина), якого в 1939 р. було обрано головою консисторії Мукачівської єпархії та Євген Якуб – секретар архієпископа Савватія на Закарпатті [3, с. 13].

З місцевих урядовців творенню автокефальної православної церкви допомагали регентський комісар Міклош Козма, окружний начальник м. Хуст Банда та піджупан Адальберт Дудинський. У 1938 – 1939 рр. Михайло Попов проводив роботу серед священників обох юрисдикцій. В першу чергу він зустрівся з священниками-савватіївцями: Іваном Добошом, Михайлом Кенизом, ієромонахом Сергієм (Марушка), які висловили підтримку ідеї створення автокефальної церкви в Угорщині.

У 1939 р. у м. Хуст на квартирі архімандрита Олексія (Кабалюка), за свідченням Михайла Попова, відбулася зустріч з духовенством, що підтримувало єпископа Володимира (Раїч). На зборах, крім Кабалюка, був присутній архімандрит Матвій (Вакаров) та інші священники. Михайло Попов, Мігаль Дорослай та Євген Якуб намагалися довести до присутніх обов'язковість утворення автокефальної угорської церкви та її можливості [2, с. 91]. Коли

на Закарпатті з'явилося біля двадцяти церковних приходів, священники яких були згодні, щоб їх громади ввійшли до автокефальної угорської православної церкви, тоді угорський уряд поставив перед архієпископом Савватієм питання про висвячення Михайла Попова адміністратором православної церкви.

9 листопада 1939 р. архієпископ Савватій (Врабец) повідомив Михайла Попова листом, що він має намір висвятити його єпископом або генеральним вікарієм для православної церкви в Угорщині [2, с. 360]. 26 вересня 1940 р. він видав наказ, згідно з яким Михайло Попов призначався адміністратором православної церкви в Угорщині, йому надавався сан протопресвітера [2, с. 370].

Під час перебування в резиденції архієпископа Савватія (Врабец) в Празі Михайло Попов отримав завдання об'єднати в єдину єпархію всі приходи в Угорщині та в Закарпатті, які не підпадали під вплив єпископа Володимира (Раїч). 5 жовтня 1940 р. у листі до Константинопольського патріарха Вениаміна архієпископ Савватій (Врабец) просив висвятити М. Попова єпископом для православної церкви в Угорщині. Він обгрунтовував своє прохання тим, що угорський уряд вимагає створення власної автокефальної церкви [2, с. 391].

Активна діяльність архієпископа Савватія (Врабец) та Михайла Попова на Закарпатті викликала різку реакцію єпископа Володимира (Раїч). 7 жовтня 1940 р. він видав послання до «всіх благочинних та настоятелів приходів». У документі єпископ застерігав всіх священників від спілкування з Михайлом Поповим та Мігаль Дорослаєм, наголошуючи на тому, що вони позбавлені сану і діють протизаконно [2, с. 359].

У березні 1941 р. Мігаль Дорослай і Євген Якуб провели у м. Хуст та у Тячів збори священників, на яких були підписані клопотання про призначення Михайла Попова адміністратором православної церкви. Греко-католицький священник с. Березова у листі до мукачівського єпископа 3 травня 1941 р. писав, що в Хусті організовується нова течія у православній церкві, до якої прилучилося 57 священників. «Вони повинні ходити в цивільному одязі, з великої державних свят співати угорський гімн, а також під час служби славити правителя Горті» [7, с. 2].

12 квітня 1941 р. регент Угорщини Міклош Горті призначив Михайла Попова «адміністратором греко-східних угорських та греко-східних русинських церковних частин» [4, с. 1]. 15 квітня 1941 р. Михайло Попов склав присягу особисто перед регентом та виголосив промову [14, с. 2].

Активна політика єпископа Володимира (Раїч) викликала обурення офіційної влади. Йому було запропоновано прийняти угорське громадянство разом з усіма священниками єпархії, але єпископ категорично відмовився [10, с. 81]. 8 жовтня 1941 р. уряд ухвалив рішення про ліквідацію православної церкви в Угорщині. Протягом жовтня 1941 р. 31 територія проти протестів у суверенітеті оголосила про призначення численні були протестами 1941 р. комісії Олексеї, що стоїть записувати перевірити платню. У період 1941 р. Михайло Горті держави [2, с. 39]. У даному населенні за порядком. Загальні до правління приходів не управління ських громад про культурну літературу вимагали.

с. 81]. 8 квітня 1941 р. на вокзалі м. Мукачева він був заарештований і відправлений під конвоєм до Будапешту. Тут єпископу запропонували оселитися в заміському будинку римо-католицького єпископа в м. Вац (Угорщина). Провівши шість місяців під домашнім арештом, єпископа Володимира у жовтні 1941 р. вислали до Сербії [10, с. 160].

31 травня 1941 р. ігумен Феофан (Сабов), що був призначений адміністратором єпископа Володимира (Раїч), зібрав збори священників, які виступили проти призначення Михайла Попова. Однак, на збори з'явився Михайло Попов у супроводі регентського комісара Міклоша Козми та начальника другого відділу Міністерства культів і народної освіти Шандора Есенського. Він оголосив присутнім, що має наказ про призначення від регента Угорщини і наказав всім розійтися. Наступного дня відбувся святковий обід на честь призначення Михайла Попова, на якому було присутні місцеві урядовці та численне духовенство [2, с. 160].

Для вивчення ставлення духовенства Закарпаття до угорського уряду були проведені «виправдальні комісії». Вони проходили в серпні-вересні 1941 р. під керівництвом юрисконсульта адміністрації Фекете. До складу комісії входили: Михайло Попов, Мігаль Дорослай, Керекеш, архімандрит Олексій (Кабалюк) [2, с. 102]. Кожному священнику задавали ряд питань, що стосувалися його діяльності до приходу угорської влади. Всі відповіді записувалися у протокол і відсилалися до Будапешту. Після проходження перевірки на лояльність до влади священники почали отримувати заробітну платню.

У першому посланні Михайла Попова на честь Воскресіння Христового 1941 р. проголошувалося утворення «угорської автокефальної церкви». Михайло Попов закликав вірників у всьому підтримувати та коритися голові держави – регенту Міклошу Горті та дотримуватися чистоти східної церкви [2, с. 399 – 402].

У другому посланні від 16 вересня 1941 р. М. Попов просив православне населення молитися за угорських вояків, які борються проти „влади сатани” за порятунок віри і церкви [7, с. 1].

Загалом Михайлом Поповим у 1941 – 1943 р. було опубліковано 7 послань до православних священників та вірників і ряд розпоряджень. Так, у розпорядженні за № 3 від 16 жовтня 1941 до «всіх священнослужителів, настоятелів приходів та монастирів» Михайло Попов зобов'язував подати в Єпархіальне управління звіти про церковне майно й прибутки церковних і монастирських громад за 1940 р. Від настоятелів монастирів вимагалось повідомити про культурно-просвітницьку роботу серед населення (видання церковної літератури, виховання молоді, турбота про вдів та сиріт). Від духовенства вимагалось сплатити на рахунок Єпархіального управління 3% від свого

прибутку та погасити борги братству Святого Володимира. Вказувалося, що у разі невиконання даного розпорядження, окремі представники від духовенства будуть суворо покарані [2, с. 418].

У розпорядженні № 4 від 31 грудня 1941 р., яке підписав від імені адміністратора секретар Іван Солко, вказувалося, щоб духовенство про Різдвяних свят потурбувалося про становище угорських воїнів-гонимих (дівчат-сиріт, дітей-сиріт. Пропонувалося священникам зібрати пожертви для армії (шарики, порох, гроші тощо) та вислати на адресу Єпархіального управління [2, с. 420]. Своім розпорядженням за № 5 від 10 січня 1942 р. Михайло Попов зобов'язував духовенство 17 січня 1942 р. провести поминальну літургію на честь смерті регентського комісара Міклоша Козми і попередити про це представників місцевої адміністрації [2, с. 421].

У кінці 1942 р. під керівництвом адміністратора Михайла Попова нараховано 112 224 православних, які були зосереджені у 164 приходах та філіях. Їх обслуговувало біля 120 священників, у тому числі 43 ченці. В області також діяло 12 чоловічих та жіночих православних монастирів і скитів [2, с. 115 – 128].

Угорський уряд фінансово підтримував Михайла Попова та архієпископа Савватія (Врабец). 3 жовтня 1940 р. Михайло Попов отримував від Міністерства культів і народної освіти конгруа у розмірі 512 пенгів на місяць. Після затвердження його на посаді адміністратора він почав отримувати додатково 1040 пенгів щомісяця [2, с. 93]. Під час першого візиту до Попова Михайло Попов отримав на руки 6000 пенгів. За власною ініціативою він передав архієпископу Савватію частину суми. У 1942 р. архієпископ Савватій (Врабец) звертався до Міністерства культів і народної освіти з проханням про надання йому матеріальної допомоги. Міністр Шандор Есенський виділяв для архієпископа Савватія (Врабец) 2000 пенгів, але відмовився виділяти щомісячне утримання [2, с. 109].

Німці прагнули підкорити всі православні церкви, що знаходилися на території належній від них чи від їх союзників територіях, митрополиту Берлінському Серафиму (Ляде), який належав до Карловацького Синоду РПЦЗ [12, с. 10]. З листа Михайла Попова до ієромонаха Василя (Пронін) від 15 січня 1943 р. довідуємось, що у першій половині січня 1943 р. у резиденції Попова в Берліні мешкав митрополит Серафим (Ляде). Михайло Попов вказував, що митрополит перебував у першій половині січня 1943 р. у резиденції Попова в Берліні. Митрополит прибув на його запрошення як гість угорського уряду [2, с. 110]. 11 січня 1943 р. між Михайлом Поповим та митрополитом Серафимом (Ляде) відбулася зустріч, на якій обговорювалося питання діяльності православних церков в Угорщині. Можна припустити, що тут йшла мова й про зміну юрисдикції Михайлом Поповим юрисдикції, позаяк 30 травня 1942 р. німці заарештували архієпископа Савватія (Врабец), за підозрою у хрещенні празьких євреїв.

20 січня 1943 р. в готелі «Геллерт» у Будапешті відбулася нарада духовенства за участі митрополита Серафима (Дяде). Під час наради перед М. Поповим було поставлено завдання сприяти перемозі у війні над СРСР методами агітації населення до боротьби та через публікацію послань і роз'яснень [2, с. 34]. Одночасно Михайло Попов на завдання угорського уряду турбувався й про освітній рівень православного духовенства. У квітні 1942 р. у Будапешті була створена вища духовна школа. Метою закладу такого типу було небажання угорської влади, щоб православні священники виховувались в Югославії. Школа була розрахована на те, що після навчання священники будуть відчувати відданість угорській державі. Планувалася також підготовка й тих священників, що мали вже духовну освіту. Викладачами в духовній школі були в основному угорці. В перший рік існування тут навчалося 15 чол., на 1944 р. студентів нараховувалося біля 40 чол., із них 30 чол. із Закарпаття [2, с. 182].

Аналізуючи архівні документи, можна зазначити, що Михайло Попов мало займався виключно церковними справами. В Мукачеві, де було розташоване Єпархіальне управління, він бував один раз у 2 – 3 місяці.

Наприкінці 1943 р. серед православного духовенства на Закарпатті розпочинається боротьба за усунення Михайла Попова з посади адміністратора. Головними активістами цього процесу були ігумен Феофан (Сабов), секретар Єпархіального управління протоієрей Іван Солко, архімандрит Олексій (Кабалюк), священник Дмитро Беляков та інші. Їх діяльність підтримали й працівники Міністерства культів і народної освіти в Будапешті – Шандор Есенський, Стефан Фал, Єнив Мерше. У липні 1943 р. з Міністерства культів і народної освіти прийшла вказівка, згідно з якою, всі важливі фінансові питання Міністерство брало на себе, а церковна сфера відходила до Єпархіального управління [2, с. 207]. Таким чином, Михайло Попов був усунутий від влади. 13 червня 1944 р. його було заарештовано угорською поліцією за підозрою у хрещенні єврейських дітей за значні хабарі, що Михайло Попов і не заперечував. Наприкінці грудня 1944 р. Михайла Попова було вислано до Німеччини на примусові роботи. Але під час перевезення йому вдалося втекти та переховуватися до приходу радянських військ [2, с. 63]. 1 травня 1946 р. він написав листа Московському патріарху Алексію (Симанський) з проханням прийняти його під свою юрисдикцію як священника або мирянина [2, с. 67].

На початку квітня 1947 р. у Будапешті Михайло Попов був заарештований радянськими органами держбезпеки. 9 вересня 1947 р. Закарпатський обласний суд засудив його до 25 років виправно-трудових таборів. Для відбуття покарання Михайла Попова відправили до Воркути, Комі АРСР. 19 жовтня 1955 р. із табору Мордовської АРСР він написав скаргу в Москву, у якій по-

відомляв, що у вересні того року був звільнений достроково і клопотав про повернення до Угорщини [17, с. 66]. Помер 1969 р. в Будапешті. Радіо-зв'язаний у 1992 р.

Не всі представники православного духовенства підтримували угорську політику адміністратора Михайла Попова. Чимало священників були прихильниками підпільного радянського руху. 25 травня 1941 р. в с. Каторя Свалявського округу за підозрою в співробітництві з радянськими партизанами, угорськими солдатами був заарештований ієромонах Свято-Михайлівського чоловічого монастиря в с. Іза-Карпутлаш Іоанн (Іваняс), уродженець с. Кошельово Хустського округу. Після арешту його було перевезено до ужгородської в'язниці, а 23 червня 1941 р. відправлено до Будапешту. 13 листопада 1941 р. Іоанна (Іваняс) перевезли до концтабору в с. Вап (Угорщина), де 16 травня 1943 р. засудили на 10 років, за зраду Угорській державі. З 27 жовтня 1944 р. до 29 квітня 1945 р. він перебував в українській концентраційній таборі Дахау в Німеччині [1]. Ігумен Феодосій (Росоха), настоятель приходу в с. Синевир Міжгірського району, на власній автомашині возив радянським розвідникам продукти харчування [15, с. 14]. У 1941 р. заарештований угорськими військами, подальша доля його невідомо [5, с. 3].

У 1939 – 1941 рр. у Воляці та Мужачеві діяла розвідувальна група, очолював ієромонах Феодосій (Росоха). У жовтні 1939 р. він написав лист командирі радянських прикордонників, у якому запропонував свою допомогу. Священник отримав підпільне ім'я Данило і повинен був кожного місяця 20 числа передавати розвідувальні зведення партизанам. Група збирала інформацію про переміщення угорських військ, розташування об'єктів [16, с. 12]. У травні 1941 р. частина групи потрапила в засідку і була заарештована. 15 травня 1943 р. військовий трибунал засудив ієромонаха Феодосія (Росоха) на довічне ув'язнення з позбавленням політичних прав (пізніше замінено на довічне ув'язнення). Перебував у концтаборі Дахау [13, с. 77]. У обласному архіві виявлено документи, які свідчать про те, що монахині Свято-Роздольського Богородицького монастиря в с. Липча Хустського округу також допомагали радянським партизанам в часи угорської окупації. Це підтверджує свідчення Юрія Сеневича, жителя с. Липча, від 27 грудня 1958 р. Він писав: «Сестрице монастиря мені було надано притулок, коли я мав зв'язки з партизанами С. Чижмарем та В. Чижмарем і з Селищ (с. Нижнє Селище Хустського округу). Нам допомагали архімандрит Пантелеймон (Кундря) та архімандрит Арсеній (Зейкан). Вони подарували 10 000 пенге і тисячу курячих яєць для Червоної Армії» [9, с. 84]. Свідчення Юрія Сеневича підтверджував Юрій Ференц, житель с. Королево Виноградівського округу та архімандрит Арсеній (Зейкан), у листі до Леоніда Брежнєва [8, с. 109].

Таким чином, угорський уряд Сербської Церкви було використано для повернення до Угорщини православної часткової мажоритарності. У численні контрольовані і виникли. Однак, ієрархія (Врабен) створення прагнень Філіпа за правління а групи щодо с. возодіючи інше підтримувала Червоної армії. З визволення церкви під юрисдикцією Синоду Радянської Церкви під владу РПЦ.

1. Архів М. Автобіографія.
2. Архів Угорської Церкви. Арх. Кр. 1947 рр.)
3. Архів Угорської Церкви. Арх. кри.
4. Видарест.
5. Вегеш М. Сьва прав.
6. Гавриил (XX) / Гавриил.
7. Державні архіви. – Спр. 22.

Таким чином, після усунення єпископа Володимира (Раїч) з Мукачєва, угорський уряд розпочав планомірну роботу, спрямовану на ліквідацію Сербської церковної юрисдикції в Угорщині. Для реалізації цього задуму було використано вже існуючий з 1920-х рр. церковний розкол у православній церкві. Міністерство культури і народної освіти, що займалося цим питанням, звернуло свою увагу на архієпископа Савватія (Врабєц), щоб за його посередництва отримати від Константинопольського патріарха церковну автокефалію в Угорщині. З призначенням Михайла Попова на пост адміністратора православних приходів на Закарпатті та Угорщині, розпочався процес часткової мадяризації церкви та виховання духовенства у відданості державі. У численних посланнях Михайла Попова до духовенства, видання яких контролювалося міністром культури і народної освіти, православних священиків і вірників закликалося до боротьби з «комуністичною загрозою».

Однак, після невдачі Михайла Попова отримати через архієпископа Савватія (Врабєц) висвячення в єпископи, угорський уряд відмовився від плану створення православної автокефалії і передав владу адміністратору сербського єпископа Феофану (Сабєв). Слід відзначити, що православне духовенство за правління адміністратора Михайла Попова, поділялося на дві протилежні групи щодо ставлення до угорського режиму. Менша частина священиків, володіючи інформацією про антирелігійну діяльність радянського уряду, підтримувала угорську політику. Але основна маса духовенства, співчувала Червоній армії та підпільно сприяла її діяльності.

З визволенням Закарпаття розпочався процес входу православної церкви під юрисдикцію РПЦ. 22 жовтня 1945 р. відбулося засідання Священного Синоду РПЦ, який офіційно затвердив перехід православних Закарпаття під владу РПЦ.

1. Архів Мукачівської православної єпархії. Іоани (Іваняє), ієромонах. Автобіографія. 1. 02. 1947 р.
2. Архів Управління Служби Безпеки України в Закарпатській області. Арх. Кримінальна справа № 1411-С. (Попов М.М.) (7.04. 1947-16.08. 1947 рр.). – На 474 арк.
3. Архів Управління Служби Безпеки України в Закарпатській області. Арх. кримінальна справа № 1753-С. (Якуб Є.Д.). – На 57 арк. (13).
4. Budapesti Közlöny. – 1941. – 13 április. – X. 1.
5. Вегеш М. Драма отця Феодосія / М. Вегеш, І. Мокрянин // Закарпатська правда. – 1992. – 6 жовтня. – С. 3.
6. Гавриил (Кризина), игумен. Православная церковь на Закарпатье (век XX) / Гавриил (Кризина). – К., 1999. – 200 с., 4 с. ил.
7. Державний архів Закарпатської області. (далі ДАЗО). Ф. 151. – Оп. 18. – Спр. 2299. – На 11 листах.

8. ДАЗО. Ф. Р – 544. – Оп. 3. – Спр. 61. – На 112 арк.
9. ДАЗО. Ф. Р – 1490. – Оп. 4 д. – Спр. 44. – На 138 арк.
10. Данилець Ю. Деякі питання з історії православної церкви Закарпаття в 1938 – 1946 рр. / Ю. Данилець // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. – Вип. 10 / Міністерство освіти і науки України; Ужгородський національний університет; Редкол.: М. М. Задорожний (голова редкол.), Д. Д. Данилюк (заст. голови редкол.) та ін. – Ужгород: СМП «Вісник Карпат», 2004. – С. 158 – 162.
11. Данилець Ю. Православна церква на Закарпатті у першій половині століття / Ю. Данилець. – Ужгород, 2009. – С. 169.
12. Данко О. Православна церква на Закарпатті / О. Данко // Закарпаття під Угорщиною 1938 – 1944 рр. / Упор. та передм. В. Маркусян. – Худанича. – Ужгород: Гражда, 1999. – С. 165 – 181.
13. Довганич О. Закарпаття в роки війни / О. Довганич, З. Пашкуї. – Троян. – Ужгород: Карпати, 1990. – 171 с.
14. Karpatí Hírado. – 1941. – 7 május. – S. 2.
15. Максимишинец В., протоиерей. История Православной Церкви Карпатской Руси / В. Максимишинец. – Ужгород: Лира, 2004. – 160 с.
16. Росоха Т. Погляд у минуле / Т. Росоха // Карпатська Україна. – 2000. – 12 лютого. – С. 12.
17. Хланта О. Про один із закарпатоукраїнських епізодів міжнародного релігійного контексту (Діяльність Михайла Попова, адміністратора Мукачівської православної єпархії у 1938 – 1944 роках) / О. Хланта. – Офіцинський // Україна на міжнародній арені у ХХ столітті. Науково-методичний збірник матеріалів конференції на допомогу учням та студентам (Ужгород, 13 травня 1999 р.). – Ужгород: Патент, 2000. – С. 61 – 84.
18. Шематизм Православної Мукачівської єпархії на 1942 р. // Церковний календар на 1943 год. – Мукачево: Паннонія, 1942. – С. 115 – 128.

Віктор КІЧЕР

кандидат історичних наук, доцент
(Ужгородський національний університет)